

Colin Campbell: The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism, Blackwell Publishers, 1987, 2005.

Part II

Mihail M. Ungheanu

Care sunt sursele acestui hedonism modern?

Esențial pentru înțelegerea fenomenului consumerismului modern și al concepțiilor despre om și viața bună care definesc contemporaneitatea este așadar înțelegerea deosebiri dintre hedonismul clasic, tradițional și cel modern, acesta din urmă având rădăcini și în secolul al XVII, printre care se numără fenomenele gustului, al cititului de romane și dragostea romantică, pasională; tot în acea perioadă dragostea începe să fie luată în serios ca motiv de căsătorie și să devină chiar un motiv respectabil¹. Emoția și emotivismul devin un lucru respectabil și aceasta datorită romantismului și sentimentalismului, cu rădăcinile lor pietiste, iar a judeca un lucru ca bun sau rău nu se mai face în conformitate cu un criteriu rațional sau care denotă ceva obiectiv, ci pe bază de intuiție și sentiment. Revoluția consumeristă s-a produs tot în cadrul acelor pături sociale de mijloc care au fost și leagănul protestantismului/puritanismului și care din principiu se opuneau emulării aristocrației și disprețuiau noțiunea de statut social. Această cerere consumeristă care a început să se răspândească din secolul al XVII-lea se referea la *luxuries*, precum jucării, haine la modă, la plăcerile sportului, dansului și cititului².

Una din sursele acestui mod de a fi este, deși pare paradoxal, situat în puritanism. De exemplu, odată cu slăbirea calvinismului și apariția armianismului ca dizidență față de calvinism, se afirmă că nici un creștin nu poate decide ceea ce e bun sau moral pentru un alt creștin și că fiecare creștin are dreptul să decidă pentru sine care e adevărul Scripturii. O astfel de atitudine transpune în idee că fiecare are dorințele lui, că acestea sunt strict individuale sau că nimeni nu poate judeca dorințele altuia sau întocmi o ierarhie a acestora. Dispare deci un criteriu obiectiv de judecată, criteriu care să fie formulabil. O altă etapă în construirea hedonismului modern este considerarea benevolenței drept caracter esențial al creștinului, al omului moral, pentru că aceasta ar fi o trăsătură

¹ Ibidem, 27.

² Ibidem, 31.

esențială a divinității. Această etică benevolenței e dusă mai departe și de către platonistii de la Cambridge, pentru care omul este o ființă inerent bună, iar mintea acestuia le apărea ca reflecție a celei divine, având acces și intuire directă a ceea ce e bun și ceea ce e drept. Mila și caritatea, alături de benevolență, sunt trăsături esențiale ale omului, iar cei ce se comportă ca atare și dau dovadă de compasiune și de milă sunt exemplificări ale sfințeniei ca bunătate, benevolență. Omul trebuie să atingă o înțelegere autentică a Scripturii și să dea expresie divinului din interior, lucru posibil prin benevolență și milă, prin faptul că omul se lăsa afectat de suferința aproapelui, acest lucru făcând posibil, ca el să poată acționa și să acționeze cu dragoste și compasiune autentică față de semen. Acesta este, conform platonistilor de la Cambridge, singurul mod de a dobândi siguranța că omul realizează sfințenia adevărată și virtutea. Acest punct de vedere reprezintă bazele viitoarei etici emoționaliste, care are la bază și elemente ale religiei naturale în sensul iluminismului, religie care în conformitate cu punctul de vedere iluminist este cea adevărată, comună tuturor tradițiilor religioase, și la care se ajunge prin rațiune și observație personală, oriunde apărând diferențe acestea datorându-se falsificării și îndepărtării de rădăcinii; apelul la observație și acțiune nu era ceva nou în teologie, ci doar neglijarea revelației și a tradiției/autorității ecleziastice.

Această concepție a religiei naturale este ruptă de orice legătură cu revelația și va fi întreținută deși din ea dispare aproape și orice interes legat de salvarea în transcendență.³ Această regândire a religiei aduce cu ea și ideea că păcatul original e o invenție, iar natura bună a omului începe să fie luată drept fapt observațional. Bunătatea e principală caracteristică a omului, oglindire autentică a lui Dumnezeu în om, ea exprimându-se în sentimente, nu în acțiuni. Moral se trage concluzia că oamenii nu trebuie să facă acțiuni bune, ci trebuie să permită sentimentelor lor naturale să se exprime în acte caritabile. O calitate cvasi-divină a omului era, precum la platonistii de la Cambridge, capacitatea de simpatie și empatie față de ceilalți. Plecând de la aceste concepții, dar și de la concepția clasică că virtutea este însoțită de plăcere, începe să se contureze teza că actele de bunătate autentică sunt însoțite inerent de plăcere⁴. Accentul se mută de la acțiuni și la rezultatele acestora la sentimente, iar ideea că Dumnezeu a asociat unor procese sau activități plăcerea, va duce la legitimarea acesteia, chiar dacă teologia creștină tradițională a considerat-o sub aspect negativ. Omul cu adevărat moral este cel care are sentimentele corecte, nu cel ce face fapte bune, dar nu are aceste sentimente. Acest cult al benevolenței și al sentimentului va duce la stimularea unui hedonism emoțional altruist, larg răspândit, în sec. XVII-XVIII, în care plăcerile suscitade de sentimente devin

³ Ibidem, 121.

⁴ Idem

centrale, chiar dacă e vorba de tristețe, melancolie, etc., pregătindu-se terenul pentru consumerismul contemporan, pentru hedonism ca morală publică.

Calvinismul este o sursă pentru hedonismul contemporan tocmai datorită accentului pus pe suprimarea oricărei expresii a emoției. Credinciosul calvin resimțea o mare singurătate interioară, o mare îndoială de sine, avea sentimente de frică de damnare, fiind bântuit și de nevoia de a primi un semn al confirmării că este ales. Cel puțin în Regatul Unit s-a încercat crearea unei relative ortodoxii calviniste, făcându-se apel la anumite elemente din teologia predestinării pentru a o face mai atractivă, dar și pentru a crea anumite stări emoționale adânci în credincioși, rezultând o stare de anxietate foarte mare în aceștia. Una din emoțiile răspândite printre puritani era melancolia, dar și sentimentele de mâhnire, de compătimire, de deprimare ori disperare⁵. Puritanii erau îndemnați să își imagineze propriile funeralii sau aspect din viața eternă, etc.. Astfel de exerciții spirituale, ca și contemplarea cadavrelor, cimitirelor, etc. se presupunea că pregătesc pentru primirea harului. Exista de asemenea și regula care prescria fiecărui credincios să caute semnele care să ateste că este ales. Recunoașterea unor astfel de semne era necesară pentru a fi primit în comuniunea credincioșilor.

Credinciosul trebuia să recunoască semnele harului mântuitor și să manifeste prin comportament sentimentele corecte, unele dintre acestea fiind anumite stări emoționale, resimțirea acelor sentimente, ca și arătarea lor în public fiind considerate semne ale sfințeniei. Credinciosul puritan își crea astfel convingerea propriei mântuirii, își auto-valida convingerea⁶. Un sentiment al păcatului, vederea lui, deplângerea acestuia, dorința de a fi salvat de Hristos sunt astfel de sentimente. Dar semn al acestei stări putea fi și o trăsătură de caracter precum încrederea în sine. Dar această doctrină a fost dusă mai departe, pentru a putea separa pe credincioșii adevărați de cei falși. Alături de recitarea crezului era nevoie și de o descriere a experienței salvatoare a harului pentru a fi considerat bun de a face parte din comunitatea credincioșilor. Starea interioară credinciosului este cea care contează, autenticitatea umilinței sale în fața sentimentului păcătoșeniei, a mâhnirii în fața acestui fapt, întinderea îndoielii, stare care se exprimă prin prezența continuă a acceselor de disperare. Faptul de a fi ales, de a fi credincios autentic se manifesta față de sine, ca și față de ceilalți printr-o profundă sensibilitate morală, indiferent dacă sentimentul resimțit era de autocompătimire, de disperare, umilință, morbiditate, etc.⁷. Această sensibilitate trebuia să fie manifestată de-a lungul întregii vieți. Ideea că anumite sentimente au semnificație spirituală și

⁵ Ibidem, 124.

⁶ Ibidem, 126.

⁷ Ibidem, 131.

morală specială a supraviețuit calvinismului, fiind integrată în teoria iluministă a benevolenței, dar este constitutivă și pentru hedonismul modern.

Practic prin această dezvoltare a calvinismului s-a format o asociere între exhibarea sensibilității și caracterul unei persoane, asociere care va deveni o presuposiție a romantismului. Această asociere între sentimente și stare morală, așadar asocierea dintre stări de spirit și convingeri religioase rămâne în picioare, chiar dacă lumea se dezvrăjește și intră în etapa iluministă. Aceste sentimente devin surse de plăcere, căci prezența și degustarea lor atestă caracterul bun, moral al celui ce le resimte. Convingerile religioase se transformă într-un simbol al unei stări emoționale care poate fi folosită pentru a declanșa acea stare sau de a manipula stările emoționale. De asemenea, după a doua jumătate a secolului al XVII apare o nouă atitudine mentală în care plăcerea a început să fie extrasă chiar din cultivarea unor sentimente precum melancolia, deznădăjduirea, care erau asociate cu trăirile puritanilor și care până atunci nu funcționaseră ca surse de plăcere. Melancolia, deznădejdea încep să fie cultivată de dragul lor însăși, fiind rupte de rădăcinile lor religioase. Oamenii încep să devină dependenți de stimularea emoțională puternică, care va putea fi realizată cu ajutorul literaturii. Moartea, oroarea de damnare sunt înlocuite cu sentimente de groază ce sunt prezentate în mediul cărții, în romanele gotice⁸.

Pe plan moral se produce o interpretare sentimentalistă și emotivistă a protestantismului/puritanismului, mila și mila-de-sine devin interșanjabile, iar capacitatea de a resimți și exhiba durere, melancolie, tristețe, compătimire de sine e văzută în contextul simpatiei și empatiei cu semenul, prima denotând capacitatea de a resimți ceea ce simte cel pus într-o situație jalnică, aceste sentimente fiind ridicate la rangul de semne ale moralității autentice. Sensibilitatea desemnează deja în sec. XVIII o atitudine și un tip moral, dacă nu chiar tipul moral prin excelență. O persoană morală este aceea care dă dovadă de *tender feelings* și are capacitatea de a intra în contact, mai ales, cu durerile altora. Virtutea începe să fie identificată cu această sensibilitate. Prezența virtuții e legată de manifestarea unor sentimente ca mila, ca simpatia, ca benevolența, etc.. Minte și inima deschisă este virtuoasă și nu mintea și inima prudentă. Aprecierea unei persoane ca morală se face după gradul de emoție și sensibilitate pe care îl arată, acest act de exhibare având scopul convingerii celorlalți de virtutea proprie, dar și propria autoconvingere că subiectul în cauză este o persoană virtuoasă și morală. Trăirea unor astfel de sentimente era resimțită ca fiind plăcută⁹. În această atmosferă spirituală, autocontrolul și neexprimarea emoției-standard asociată anumitor situații este echivalat cu lipsa de sensibilitate, deci de virtute și moralitate. La fel ca și în puritanism,

⁸ Ibidem, 135.

⁹ Ibidem, 143.

această etică emotivistă are un aspect autoreferențial îndreptat spre interior foarte puternic, iar sensibilitatea și resimțirea plăcerii sunt criteriile de validare al rectitudinii morale. Central pentru această etică este exprimarea de emoții puternice fără nici o inhibiție interioară¹⁰. Ceea ce se cuvine devine o funcție a plăcerii, a ceea ce i se pare subiectului că e de făcut și e resimțit ca plăcut. Deja este un pas către hedonism și o depășire a eticii benevolenței. Aceste elemente ale sensibilității, ca și reflectivitatea și atenția îndreptată spre interiorul psihicului constituie elemente ce vor intra în romantism și în etica contemporană a exprimării de sine.

Pasul următor în deformarea moralității și a constituirii hedonismului modern este descris de către Campbell ca fiind identificarea simțului moral cu cel estetic, cu cel al sensibilității față de frumos, fapt posibil datorită nevoii claselor de mijloc de a-și alcătui o estetică și o morală proprie cu care să intre în competiție împotriva aristocrației. La baza acestei noi etici stă tot ideea de benevolență a naturii umane, care se exprimă în sentiment și nu în rațiune, această capacitate de benevolență fiind, precum la platonistii de la Cambridge, trăsătura specifică omului. Omul se caracterizează printr-o dorință înnăscută de a distinge între bine și rău, dar și printr-un simț înnăscut care face această distincție, virtutea fiind ceva care nu poate fi dobândită prin exercițiu, ci este înnăscută. Un om bun face binele natural, de la sine, așadar nu trebuie să delibereze asupra cursului acțiunii. Pedepsa sau recompensa nu pot face pe nimeni mai bun.¹¹ Conform lui Shaftesbury bunătatea și frumusețea sunt legate împreună, ceea ce este o viziune clasică în filosofie, dar el afirmă, spre deosebire de opinia clasică, că bunătatea și frumusețea sunt perceptibile prin sentiment și nu prin rațiune. Frumosul, binele nu mai sunt evaluate cu ajutorul unor criterii formale sau explicite, ci prin simțuri/sentiment. Se produce o echivalare a eticii cu estetica, sensibilitatea fiind termenul mediu care le cuprinde pe ambele. Regulile formale ca și reținerea de sine devin irelevante.

Dacă o acțiune e resimțită ca fiind corectă și ca producând plăcere rezulta că este morală. A te autocompătimi, a-i compătimi pe ceilalți și a fi mișcat de către ceea ce este frumos sunt indicatori ai frumuseții, iar sensibilitatea la frumos devine trăsătură morală esențială. Orice deficiență în receptarea frumosului e transformată în lipsă morală și orice lipsă morală devine prost gust. În acest context, în care evaluarea morală se face și prin modul în care cineva se comporta cu copiii, cu săracii, cu animalele, mod care trebuie să dovedească delicatețea sufletească și să ducă la manifestarea milei, etc.. Noțiunea de insensibil devine sinonimă cu cruzimea. Însă criteriul suprem de evaluare morală era simțul estetic/simțul frumosului. Reacția la o piesă de teatru, la o performanță artistică și de ce nu, la un produs, care nu exprima simțul estetic corect era interpretabilă ca lipsă de virtute.

¹⁰ Idem.

¹¹ Op. cit., 150.

Aici se situează, conform lui Campbell, punctul în care se face trecerea de la o atitudine ce a fost impregnată de puritanism și critică față de consumul de *luxuries*, la una favorabilă acesteia, deoarece a nu fi în ton cu simțul estetic din acel moment era echivalent cu lipsa de virtute și de bunătate¹². Tocmai moștenirea puritană, a nevoii de a căuta semne pentru autoconfirmarea propriei moralități și a imaginii de sine, a împins către hedonism și consumerismul modern.

Acest amestec sau această interșanjabilitate dintre etic și estetic și reducere a eticului se concretizează în conceptul de gust, ce a început să fie teoretizat în sec. XVIII. Este un concept normativ care unește dimensiunea de căutarea a plăcerii cu idealuri morale și care, conform viziunii uniformiste a iluminismului referitoare la adevăr și la unitatea naturii umane, căuta să găsească și să ofere criterii universale de apreciere a frumosului și a ceea ce este moral. Datorită dezacordurilor în găsirea unor criterii de acest tip și al influenței individualismului, s-a ajuns la o subiectivizare totală și treptat și la eliminarea ideii de judecată din conceptul de gust. Deja la David Hume se afirmă că aprecierea frumosului e chestiune ce ține strict de subiectivitate, simțul intuitiv al frumosului fiind unic pentru fiecare individ, iar mai târziu Jeremy Bentham ajunge să nege distincția dintre gust bun și gust rău. Următorii factori au dus la instaurarea instituției modei drept standard estetic și moral, drept instituție a schimbării controlate a standardelor estetice (și morale, de fapt): subiectivizarea ideii de gust, eliminarea judecății ca parte componentă a conceptului de gust și nereușita găsirii unui criteriu care să satisfacă preferințele fiecărui individ, dar și care să și ofere un ideal de caracter¹³. Principiul de control și de schimbare întruchipat de această instituție este cel al plăcerii stimulative realizată prin noutate. Astfel se mai construiește un pilon de bază al consumerismului modern și al societății contemporane.

După îndepărtarea ideii de judecată și de standard universal din conceptul de gust, dar și datorită degradării sentimentalismului, normele și convențiile sociale încep să fie văzute ca sursă a răului și comportamentului imoral, fiind reținută din moștenirea sentimentalismului numai conexiunea intrinsecă dintre sensibilitate și bunătate, dintre sensibilitate și ideal moral. Afișarea excesivă a emoțiilor precum în sentimentalism a început să fie interpretată ca fățarnice, ca ipocrizie, ca expresia unei false sensibilități generate de convenții, exigențe sociale. De aceea a fi moral începe să semnifice faptul de a fi onest și autentic, a manifesta emoții autentice, negenerate sau pătate de către societate și regulile acesteia. Se creează și se accentuează vestita opoziție între sine și societate, atât de bine exploatată de Jean Jacques Rousseau, iar omul moral, deci autentic sensibil, este văzut ca un outsider care se opune unei societăți rele și mincinoase. Evident că inamicul numărul unu al

¹² Ibidem, 153.

¹³ Ibidem, 158.

omului moral și autentic este identificat cu etica utilitaristă și nu numai, etica noilor clase de mijloc și a noilor îmbogățiți devenind ținta atacurilor noii viziuni despre om, lume, morală¹⁴. Această atitudine va fi elaborată și extinsă de către romantism, care la rândul lui, preia elemente din tradiția puritană pietistă, adăugând unui radicalism intelectual, nevoia de senzațional, dorința de a avea trăiri și emoții intense și noi, adăugând la aceste elemente și un spirit al rebeliunii.

Este vorba și de o reacție împotriva utilitarismului, empirismului și raționalismului excesiv existente atunci, reacție care afirmă credința în puterea mântuitoare a artei, punând accentul în același timp și pe individ. În cazul acestuia din urmă se afirmă capacitatea sa creatoare, duhul creator înăscut și inerent în fiecare persoană. Gustul devine capacitatea de a vedea în natură adevărul sacru, cel ce posedă gust – artistul - având acces astfel la o realitate ascunsă celor mai mulți. Esteticul și gustul capătă o semnificație supraetică, spiritualistă, fiind denumit imaginație. Acest vizionar și văzător al adevărului sacru este un om sensibil în cel mai înalt grad cu putință, un *outsider*, *ein Aussenstehender*, care întruchipează omul moral. Pentru a obține imaginea completă a *Weltanschauungului* romantic, trebuie adăugat faptul că natura e considerată de către romantici ca exprimând un adevăr divin, ca fiind întrucâtva divină, în această concepție despre natură și divin, strecurându-se ideea, de origine iluministă, că se poate ajunge la acest adevăr divin prin observație și raționare personală, fără medierea Bisericii, a Revelației.

Tot de sorginte iluministă, leibniziană și sentimentalistă este și acceptarea ideii că ceea ce e natural este bun. Binele din transcendent devine imanent. Ceea ce e artificial, convențional capătă un statut negativ, iar naturalul este ridicat la standard moral suprem, naturalului fiindu-i de fapt acordat statutul de supranatural, de temeii ontologic¹⁵. Se produce o dublă mișcare în care naturalul se supranaturalizează, iar supranaturalul se interiorizează, devine resursă interioară, fiind identificat cu impulsurile cele mai spontane din om, nepremeditate, neatinse de intenție, libere de orice convenție socială¹⁶. Sinele autentic uman are o calitate divină, un geniu creator, care trebuie lăsat să se autoexprime. Sinele autentic, natural este un rezervor de bine, de benevolență, dar convențiile, instituțiile, societatea, regulile ne rup de acest rezervor. Dumnezeu devine interpretabil ca ceea ce vorbește, se manifestă spontan în om¹⁷. Sentimentele și pasiunile cele mai autentice revelează binele. Ca atare, a fi bun, a fi moral, a duce o viață bună înseamnă a te deschide către impulsurile naturale, a te deschide față de vocea naturii. Binele nu mai e definit în funcție de acțiuni și de

¹⁴ Ibidem, 178.

¹⁵ Ibidem, 183.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Charles Taylor, *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press: Cambridge, 1989, 2001, 371,

rezultatul acestora, valoarea revine direct sentimentelor, emoțiilor și modului în care experimentăm lumea prin intermediul acestora. Romantismul afirmă individul ca centru, iar sinele, paradoxal, ca produs al unor forțe ce transcend persoana, inconștientul. Gustul, sub forma imaginației devine principalul mod de a afla adevărul. Ceea ce imaginația revelează sau sesizează trebuie să fie adevărul, fiind necesară o experiență emoțională și estetică puternică. Produsul artistic al acestei experiențe poate instrui și șlefui sentimentele și, conform aceleiași teorii, poate să îi facă pe oameni virtuoși. Experiența estetică și imaginația poate duce la îmbunătățirea societății, fără a se recurge la alte mijloace.

Există și o normativitate în această teorie. Pentru ca individul să fie moral, să trăiască bine, el trebuie să fie fidel propriului sine, deci forțelor care sălășluiesc în adâncul său și prin urmare, trebuie să nu se supună la convenții și să înlăture acele instituții, obiceiuri, moravuri care fac imposibilă autoexprimarea sinelui natural. Prin contactul cu opera de artă adevărată, se recrează în cititor experiența emoțională și revelatoare, care îl pune în contact cu realitatea ultimă, normativă. Esențiale pentru realizarea acestei mântuirii prin artă sunt sentimentele de empatie și simpatie, ca și sentimentul de plăcere, acesta din urmă căpătând un statut epistemologic și moral ridicat. Așadar și cititorul trebuie să dea dovadă de valențe creatoare, de sensibilitate și, implicit, de moralitate pentru a reuși să recreze în imaginație viziunea artistului, epifania pe care o articulează acesta. Această modalitate de instruire a publicului, de salvare este o variantă a modului protestant de instruire prin cuvânt, a credinței în puterea logosului¹⁸.

În acest context, este în continuare susținută ideea că empatia și simpatia declanșează actele de benevolență și nu rațiunea, iar imaginația devine un operator al acesteia, deoarece prin imaginarea în locul altui om, oameni pot empatiza cu acesta, acest act ar imaginației fiind de ajuns pentru ca oamenii să înceapă să țină unii la ceilalți. Imaginația are puterea de a converti oamenii în sfinți¹⁹. Este o continuare a viziunii platonistilor de la Cambridge care au făcut din compasiune, benevolență și empatie trăsătura divină din om și baza moralei. William Wordsworth, în continuarea acestei tendințe, este, conform Campbell, cel care formulează, articulează trăsăturile definitorii ale hedonismului modern²⁰. El descrie o componentă esențială a recreerii actului viziunii poetice în cititor, ca și a poetului, care este tocmai capacitatea de a fi afectat de lucruri absente ca și cum ar fi prezente, de a stârni în sine sentimente și emoții care sunt în genere stârnite de evenimente sau obiecte reale, această dimensiune a lui *as if – als ob* – fiind una din trăsăturile trăirilor plăcerii

¹⁸ Ibidem, 187.

¹⁹ Ibidem, 188.

²⁰ Ibidem, 192.

imaginare ale hedonismului modern. Aceste emoții generate în poet/cititor fără un stimul extern nu sunt trăite ca atare, ci sunt trăite ca suscitând plăceri diferite. Poetul nu doar transmite experiențe, ci le și transformă în ceva plăcut. Plăcerea e mediul prin care se transmite mesajul, dar este și efectul, recunoașterea frumuseții universului, dând expresie demnității umane în acest chip. Cunoașterea morală, ca și îmbunătățirea morală trec prin plăcere. Aceasta e agentul moral transformator. Este chiar esența demnității umane și a vieții²¹.

Romantismul nu schimbă nimic din viziunea lui Wordsworth, dar mărește gama de sentimente și emoții din care se extrage plăcere: mândria, frica, oroarea, gelozia, ura, durerea, agonia. Acestea se adaugă la sentimentele de autocompătimire, mila, simpatie, etc.. Prin urmare, căutarea plăcerii, melancolia și durerea provocată de nerealizarea ei, ca și tânjirea după plăcerea perfectă, devin atribute ale romanticului și intră în construcția atitudinii moderne despre viață, societate și moralitate. Așadar omul moral și autentic este cel care caută și trăiește plăcerea, pulsunile spontane din sine, care dă curs vocii naturii și care, din punct de vedere convențional, poate apărea ca degustând viciile. Această respingere și permanentă suspectare a societății este moștenirea puritană preluată de către romantismul trecută prin și modificată de sentimentalism, atitudine care privea cu ostilitate societate ca loc al păcatului. Chiar dacă această concepție se modifică, rolul credinciosului fiind luat de romantic, societatea și regulile ei, convingerile, convențiile morale, sunt văzute ca surse ale răului și ca piedici în calea manifestării și exprimării libere a divinului din om. Ca atare, pentru romantic, ca și pentru sentimentalist, respingerea sau critica pe care i-o aduce societatea e doar o confirmare a caracterului său de om în contact divinul, de confirmare a geniului său creator și al umanității sale superioare.

Această atitudine e însoțită și de înțelegerea faptului că plăcerea e o realitate eluzivă, dar și de o creștere a frustrării față de lume, care e percepută ca plictisitoare și oprinatoare a geniul divin din om. Această atitudine, alături de izolare, mută accentul și centrul de interes în domeniul plăcerilor imaginației. Un romantic resimte și trăiește plăcerea intens, dar o și transmite mai departe, îi face și pe alții să o trăiască. A fi în acord cu idealul autenticității înseamnă să trăiești viață nu căutând confortul, ci transformarea vieții într-o secvență continua de astfel de plăceri, adulmecând noul și straniu, cultivând reveria ca un generator al acestora. Acesta este idealul moral care ajunge să intre în textura societății contemporane și care face posibil consumerismul modern și prin extensie credința în utopia pieței libere și a consumatorului /individului suveran. Instanțierea colectivă a acestei atitudini și viziuni a fost boema, care exemplifică, pe de o parte, retragerea din lumea muncii, respingerea confortului, a convențiilor și regulilor sociale, dar și căutarea plăcerii, a intensității ei,

²¹ Ibidem, 191.

vrând să ilustreze și mitul geniului nefericit și izolat, neînțeles. Adeptul boemei trebuie să fie loial numai propriului spirit creator, impulsurilor interioare, a cărui realizare este normă pentru el²². Romanticismul reprezintă, conform lui Campbell, elementul decisiv în crearea consumerismului și hedonismului modern, așadar a multor dintre problemele și tensiunile cu care se confruntă societatea modernă, chiar dacă romanticii nu au intenționat acest lucru.

Teza sociologului american este o reafirmare sau o ilustrare a mai vechii teze a vicleniei rațiunii, a ironiei istoriei. Filosofia romantică face din căutarea plăcerii un bine în sine, instaurează ca standard și cultivă gustul pentru și nevoia de noutate, care alimentează dinamica hedonistă modernă și prin urmare societatea întemeiată pe piață și *homo economicus*, așadar o realitate pe care ei credeau că o combat. Iar teoria despre rolul artistului a servit la construirea eșafodajului necesar producerii de noi produse culturale stimulative, prin urmare și ideea revoluționării permanente a gustului, deci a rapidei schimbări de criterii estetico-morale. Tot romanticismul a impus și hedonismul în educație, ideea că elevul trebuie să se autoexprime liber (așadar să nu învețe, să nu facă teme, pentru că i-ar stârpi creativitatea, etc.) fiind de aceeași sorginte; rezultatele se vad zi de zi. Boema, ca instanțiere a romanticismului, reprezintă conform profesorului american un laborator social-ideatic pentru societatea modernă. Din cele descrise de către cercetătorul american, se poate trage concluzia că toate ideologiile eliberări și a respingerii restricțiilor morale, sociale, tradiționale ca fiind filistine, ca oprind libertatea, creativitatea, etc., sunt produsul unei evoluții culturale și sociale, care, chiar dacă inițial nu a avut un asemenea obiectiv, transformă omului într-un simplu automat de plăcere, răpindu-i, de fapt, orice dimensiune cu adevărat umană, socială sau chemare spre transcendență sau orice altă menire ce trece dincolo de nivelul plăcerii, falsificând și dimensiunea culturală care este proprie omului.

²² Ibidem, 198.